

С 47

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

СЛЕСАРЕНКО Ольга Олександрівна

УДК 94(477): 929 Драгоманов М. П. (043.3)

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ М. П. ДРАГОМАНОВА

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри історії та археології
слов'ян.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Щербак Надія Олександрівна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри гуманітарних
дисциплін;

кандидат історичних наук, доцент
Молчанов Володимир Борисович,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу історії України
XIX – початку XX століття.

Захист відбудеться «19» грудня 2014 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «19» листопада 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розвиток сучасної української історичної науки позначений не лише її інтеграцією до провідних дослідницьких та освітніх систем світу, але й відродженням давніх традицій, основа яких була закладена вченими XIX ст. Тому особливої уваги заслуговує творчий доробок Михайла Петровича Драгоманова, який був справжнім енциклопедистом в галузі суспільних наук. Тяжіння науковця до розгляду історії України у контексті загальноєвропейського історичного процесу є особливо актуальним з огляду на прагнення українського соціуму долучитися до культурного простору Європейського Союзу.

М. Драгоманов був сучасником процесу формування окремих галузей гуманітарного знання, чіткого вододілу серед яких ще не існувало. За такого стану речей на шляху до отримання нових наукових результатів вчений користувався широким спектром методологічного інструментарію. У М. Драгоманова виробилася власна система опрацювання історичних джерел, навички якої він здобув у період навчання та викладання у Київському університеті св. Володимира, сформувалися історіософські погляди, власне оригінальне бачення історичного процесу. М. Драгоманов звертався до найскладніших періодів вітчизняної та світової історії, приділяв увагу як масштабним епохальним подіям, так і конкретним фактам і ситуаціям, розуміючи їх високу значущість у долях українського суспільства та європейських народів.

Необхідно також зазначити, що своїм впливом на український національний рух М. Драгоманов може зрівнятися з Т. Шевченком, М. Костомаровим, М. Грушевським. Адже, відтворюючи історичне минуле і прогножуючи її соціокультурний поступ, науковець акцентував увагу на самобутності українського народу, його близькості до західноєвропейських ідеалів суспільного устрою.

Наукові резони детальної розробки теми пов'язані з тим, що новітні історіографічні праці засвідчують відсутність спеціального комплексного дисертаційного дослідження із винесеної до назви роботи проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Дисертація є реалізацією наукового проекту «Дослідження проблем гуманітарних наук», що проводиться професорсько-викладацьким складом кафедр Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова. Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова 25 січня 2011 року, протокол № 6.

Мета дисертації – із сучасних методологічних позицій дослідити історичні погляди М. П. Драгоманова.

Реалізація заявленої мети зумовила необхідність послідовного вирішення таких конкретних наукових завдань:

– з'ясувати стан наукової розробки проблеми та розглянути і систематизувати джерельну базу дослідження історичних поглядів М. П. Драгоманова, показати її репрезентативність;

– дослідити вплив національно-демократичних тенденцій у вітчизняному

історіописанні на становлення та еволюцію історичного світогляду М. П. Драгоманова;

- простежити вплив домінуючих у Західній Європі другої половини XIX століття ідеологій та моделей суспільного розвитку на формування у М. П. Драгоманова методології історичних досліджень;

- окреслити запропоноване вченим бачення подій та явищ історії стародавнього світу;

- визначити вклад М. П. Драгоманова у європейську медієвістику, зокрема охарактеризувати його наукові здобутки у вивченні Реформації;

- проаналізувати наукові роботи вченого присвячені українській історії, з'ясувати коло проблем, які він у них досліджував;

- визначити практичне значення результатів історичних студій М. П. Драгоманова для сучасної історичної науки та розбудови політичної системи незалежної України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є особа М. П. Драгоманова, його творча та інтелектуальна діяльність в царині історії.

Предметом дослідження є формування історичного світогляду М. П. Драгоманова, його бачення стародавньої та середньовічної історії Європи, а також оригінальні погляди на різні періоди історії України.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють період від 18 вересня 1841 р. – народження М. П. Драгоманова і подальшого формування його історичних поглядів до 20 червня 1895 р. – смерті видатного мислителя і завершення його дослідницької діяльності. З раннього дитинства Михайло Петрович як нащадок шляхетсько-інтелігентного козацько-українського роду виховувався у національно-патріотичному дусі, який реалізовано науковцем у перший період свого життєвого та наукового життя 1841 – 1875 рр. Другий етап (1876 – 1895 рр.) відзначався творчою діяльністю спрямованою на реалізацію своєї опозиційності щодо російського самодержавства.

Територіальні межі дослідження охоплюють терени центральної та східної Європи. Особлива увага приділена подіям, які відбувалися в межах Російської, Австро-Угорської імперій, Німеччини, Швейцарії, Болгарії.

Методологічні засади. Важливою складовою теоретико-методологічної основи дослідження стали *принципи* об'єктивності (критичне осмислення ідеологічних штампів радянської історіографії стосовно формування світогляду М. П. Драгоманова, що дозволило уникнути упередженості при аналізі суспільно-політичних процесів, які мали вплив на історичні погляди вченого); системності (показано основні напрямки наукової діяльності М. П. Драгоманова в історичній галузі); науковості (проаналізовано наявну джерельну базу роботи та погляди дорадянських, радянських учених, оцінки і висновки сучасних вітчизняних істориків, а також діаспорних дослідників), історизму (урахування конкретних історичних умов, дослідження історичних явищ при розгляді наукової діяльності М. П. Драгоманова). Застосовані підходи до тлумачення ходу подій, зокрема на базі розуміння світогляду діячів і дослідників історії, характерні для школи антропоорієнтованої історії, школи

«Анналів» і цивілізаційного підходу.

У процесі роботи над дисертацією було використано такі *методи*: проблемно-хронологічний – для вивчення логіки формування наукового світогляду М. П. Драгоманова; порівняльно-історичний (діалектичний) для відстеження динаміки змін у поглядах М. Драгоманова протягом його творчої діяльності; аналізу і систематизації – для з'ясування внутрішніх та зовнішніх зв'язків у системі історичних поглядів М. П. Драгоманова; персоналізації – уможливив визначити особистий внесок М. П. Драгоманова у розвиток історичної науки в Україні. Поєднання перелічених методів сприяло реалізації нових підходів у процесі аналізу історичних досліджень М. Драгоманова наукового і публіцистичного характеру.

У ході дослідження було використано міждисциплінарний підхід, який полягає у застосуванні категоріального апарату історії, політології, соціології, культурології, релігієзнавства, філософії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є спробою комплексного висвітлення історичних поглядів М. П. Драгоманова.

Вперше:

– проведено цілісний аналіз історіографії проблеми, введено до наукового обігу широкі пласти нових архівних джерел та здійснено авторську інтерпретацію опублікованих документальних колекцій;

– розкрито бачення вченим окремих сюжетів стародавньої історії, зокрема історії Римської імперії; доведено, що М. П. Драгоманов усвідомлював важливість опису минулого народів, які не були пов'язані з античними Римом та Грецією, наголошуючи на застосуванні для їх вивчення здобутків інших наук;

– простежено вивчення науковцем базових процесів європейської середньовічної історії, серед яких особливе місце М. П. Драгоманов відводив Реформації релігійно-церковного життя в Європі XVI ст.

Набули подальшого розвитку:

– характеристика наукового світогляду М. П. Драгоманова, на формування якого визначальне значення мали національно-демократичні тенденції в осмисленні минулого вітчизняними істориками – сучасниками вченого;

– вивчення впливу популярних у Європі другої половини XIX століття ліворадикальних та ліберальних ідей на історичні студії М. П. Драгоманова, які відобразилися у критичному ставленні до політичних еліт та відведенні головної ролі рушія історичного процесу народним масам.

Уточнено:

– сформульовану вченим концепцію історії українського народу, яка базувалася на неперервності розвитку етнополітичних процесів на українських землях від часів становлення Давньої Русі V – XIII ст. через події козацької доби до діяльності громадських і політичних організацій другої половини XIX ст.

Практичне значення дисертації. Результати дослідження, матеріали і

висновки дають змогу по-новому підійти до розуміння проблем історії країн Європи, Російської імперії, України, європейських політичних ідеологій та української національної ідеології завдяки вивченню життя та наукових досліджень М. П. Драгоманова. Систематизований та критично проаналізований конкретно-історичний матеріал дисертації може бути використаний у навчальному процесі, зокрема у ході викладання курсу історії України, історії слов'янських народів, нової історії країн Європи, спекурсів слов'янознавства у вищих навчальних закладах, при підготовці монографій і підручників.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на 4 міжнародних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства: можливе та реальне» (Дніпропетровськ, 2012); V Волинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки в XXI ст.» (Львів, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Український соціум: соціально-політичний аналіз та прогноз майбутнього» (Одеса, 2013).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 праць. Серед них 5 статей у фахових виданнях України, одна з яких у міжнародному науковому виданні і 4 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена проблематикою, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (семи підрозділів), висновків і списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації – 218 сторінок (180 сторінок – основного тексту). Бібліографія включає 443 позиції і подана на 38 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; сформульовано мету та завдання дисертації; визначено об'єкт, предмет, хронологічні та територіально-географічні межі, наукову новизну; розкрито теоретико-методологічну базу дисертації, а також окреслено практичне значення роботи; зазначено форми апробації дослідження та структури роботи.

У першому розділі «**Історіографія і джерельна база дослідження**» проаналізовано ступінь наукової розробки проблеми, стан джерельної бази дисертаційної роботи, запропоновано дослідження.

Історіографію з досліджуваної проблеми доцільно розглядати як дорядянську, радянську, сучасну українську та зарубіжну.

Перші роботи, присвячені життю та діяльності Михайла Петровича Драгоманова, його творчого доробку з'явилися незабаром після смерті вченого. Вони містять не стільки аналіз наукових здобутків, скільки оцінку, часом – упереджену, критично-епатажну, а часом відверто апологетичну, розраховану на звеличення образу М. П. Драгоманова у свідомості сучасників і майбутніх поколінь. На протигагу позитивній історіографічній традиції, закладеній

М. Павликом, в дореволюційній історіографії виникла й інша, заснована І. Франком – критична¹

Радянські дослідники до надбань історіографічної традиції дорадянської доби ставилися неоднозначно, як правило, не сприймали її висновків та узагальнень. Якісним позитивним здобутком стали праці Д. Заславського.² Водночас дається взнаки заангажованість його досліджень, тенденційність у подачі матеріалу. Ідеологічний відбиток мають праці В. Л. Лукеренко³ та В. Г. Сокурєнка⁴. Суспільно-політичні погляди Михайла Драгоманова та їх рефлексія на історичних студіях вченого проаналізовані у монографії Р. П. Іванової (Іванченко)⁵. Здійснюючи дослідження у радянські часи і вимушена застосовувати типові для радянської історіографії ідеологічні штампи, авторка спромоглася здійснити цікаву наукову розвідку та подати у міру цілісну та різнопланову характеристику Михайла Петровича як історика, публіциста та політика. Вона відстежує становлення історичних студій М. Драгоманова у сфері духовної культури та міжнаціональних взаємин. Р. П. Іванова відзначає інтерес М. Драгоманова до українського джерелознавства, зупиняється на рівні репрезентативності різних груп джерел з історії України у його працях, зокрема використанні українських історичних пісень і дум як специфічного історичного джерела. Серед критичних нарисів є здійснений аналіз історичних студій М. Драгоманова Л. Мельником. Не вдавшись до детального розгляду здобутків наукової праці вченого автор оцінив їх негативно.⁶

Перебудовчі процеси поклали початок якісно новому етапу у дослідженні життя і діяльності М. П. Драгоманова, який триває дотепер. Цьому сприяли радикальні зміни у суспільній свідомості, проголошення незалежності України. Зазначимо, що праці вітчизняних істориків вказаного періоду, характеризуються більш об'єктивним і системним підходом до аналізу наукового доробку вченого.

Формуванню історичних поглядів у М. Драгоманова під час навчання в гімназії та університеті присвячено монографію М. О. Молчанова.⁷

¹Павлик М. Бєсїда по случаю 6 роковин смерті Драгоманова / М. Павлик. – Львів, 1900. – 43 с.; Павлик М. Михайло Драгоманов – «високий рівень» українства та «нова ера» / М. Павлик. – Львів, 1906. – 44 с.; Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. XXXV. – Кн. 8. – С. 226-240.

²Заславський Д. М. П. Драгоманов. До історії українського націоналізму / Дмитро Заславський. – М.: Література, 1934. – 18 с.; Заславський Д. М. П. Драгоманов. Критико-біографічний очерк / Дмитро Заславський. – К.: Сорабкоп, 1924. – 169 с.

³Лукеренко В. Світогляд М. Драгоманова / АН УРСР. Ін-т філософії. Відп. ред. В. Ю. Євдокименко. – К.: Наук. думка, 1965. – 127 с.

⁴Сокурєнка В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Герлецкий) / В. Г. Сокурєнка. – Львів: Изд-во Львов, ун-та, 1966. – 265 с.

⁵Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України / Р. П. Іванова. – К., 1971. – 235 с.

⁶Мельник Л. Г. Торжество історичної правди / Л. Г. Мельник. – К., 1987. – 136 с.

⁷Молчанов М. О. Державницька думка Михайла Драгоманова М. О. Молчанова. – К., 1994. – 40 с.

Л. К. Андрієнко зробив спробу висвітлити уявлення вченого про зміст та сенс історії у теоретичному і прикладному плані та вимірі цих понять.⁸ З нових концептуальних засад історичні студії М. Драгоманова дослідив Н. Я. Горбач, який простежив вплив суспільно-політичних та історичних концепцій на формування системи історичних поглядів цього яскравого представника української інтелігенції.⁹ В. А. Довгич детально проаналізував знайомство М. П. Драгоманова зі здобутками європейської історичної науки під час закордонного відрядження.¹⁰ Ю. А. Левенець¹¹ проілюстрував тісний зв'язок між політичним та історичним світоглядом М. Драгоманова.

Культурно-просвітницька діяльність М. Драгоманова була предметом дослідження О. І. Сича. У праці «Громадсько-культурна та педагогічна діяльність М. П. Драгоманова»¹² науковець зосередив увагу на науково-педагогічній активності метра. Вивчення і викладання всесвітньої історії М. Драгомановим у Імператорському університеті св. Володимира, на думку дослідника, заклало фундамент його громадсько-політичної позиції, яка відбилася на науковому доробку вченого.

Попри те, що внесок М. П. Драгоманова у розвиток дослідження античної історії разом з іншими враховували такі знані дослідники історії стародавнього світу, як В. П. Бузескул, Н. А. Машкін,¹³ до початку ХХІ ст. були відсутні спеціальні наукові розвідки присвячені аналізу цієї складової наукової спадщини мислителя. У зв'язку з цим заслуговує на увагу публікація А. Ігнат'євої, метою якої було заповнення означеної прогалини в історіографії.¹⁴

Рецепцію історичних поглядів М. Драгоманова можна відстежити у монографії В. В. Масненка «Історична думка та націотворення в Україні (кінець

⁸ Андрієнко Л. К. Історіософські засади наукової творчості М. Драгоманова / Л. К. Андрієнко // Інтелект. Особистість. Цивілізація: Тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем М-во освіти і науки України, Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. І. Туган-Барановського. – Донецьк, 2006. – Вип. 4. – С. 295-297.

⁹ Горбач Н. Я. Справжній Михайло Драгоманов / Н. Я. Горбач. – Львів: Камінь, 2008. – 167 с.

¹⁰ Довгич В. А. Українська ідея в політичній теорії М. П. Драгоманова / В. А. Довгич. – К.: Київський державний університет, 1991. – 356 с.

¹¹ Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Ю. А. Левенець. – К.: «Стилос», 2001. – 572 с.

¹² Сич О. І. Громадсько-культурна та педагогічна діяльність М. П. Драгоманова: автореф. дис. канд. іст. наук; 07.00.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 18 с.

¹³ Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в ХІХ и начале ХХ века / В. П. Бузескул. – Л., 1931. – 223 с.; Машкін М. О. Історія Стародавнього Риму / М. О. Машкін. – К., 1952. – 512 с.

¹⁴ Ігнат'єва А. Судження римських істориків про імперію та імператорську владу в оцінці М. Г. Драгоманова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Вип. 10. – Харків, 2007. – С. 185-193.

XIX – перша третина ХХ ст.)), який аналізує витоки та специфіку українських історичних шкіл.¹⁵

О. Є. Гомотюк¹⁶ приділяє увагу внеску фольклористичних студій М. П. Драгоманова у процес національно-культурного відродження і становлення модерної української нації наприкінці ХІХ ст.

Україно-польські взаємини у середовищі інтелігенції підросійської та підавстрійської України знайшли відображення у монографії Б. В. Гудя «Загибель Аркадії». Історико-політичні дискусії були характерною складовою наукової діяльності М. П. Драгоманова, саме з цієї причини врахування раціонального аспекту державної політики офіційного Відня і Петербурга дозволяє поглибити уявлення про наукову інтерпретацію історичних подій вченим.¹⁷

Оскільки наукова творчість М. П. Драгоманова перебувала у тісному зв'язку із суспільними проблемами українства, тому запропонований Н. О. Щербак¹⁸ та В. Б. Молчановим¹⁹ аналіз суті соціально-політичного життя України на завершальному етапі існування Російської імперії виявився особливо продуктивним для проведеного дослідження.

Л. В. Козуб зробила спробу систематизації елементів вивчення М. П. Драгомановим історії українського суспільно-політичного руху ХІХ ст. Дослідниця вказала на той факт, що науковець у загальних рисах окреслив схему, за якою розвивався український національний рух у ХІХ ст., з'ясувала внесок ученого у вивчення діяльності Кирило-Мефодіївського братства.²⁰

Значна робота щодо дослідження особистості М. П. Драгоманова проводиться в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. У публікації Г. І. Волинка «Дещо про філософські орієнтації Михайла Петровича Драгоманова» обґрунтовується теза про фундаментальність філософсько-пізнавальної основи наукових досліджень мислителя.²¹ В. Й. Борисенко у статті «М. П. Драгоманов як історик» приділяє значну увагу аналізу умов формування особистості майбутнього історика-

¹⁵Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / В.В. Масненко. – К., Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

¹⁶Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.) / О. Гомотюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 550 с.

¹⁷Гудь Б.В. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття. – Львів, 2006. – 448 с.

¹⁸Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) / Н. О. Щербак. - К.: ПЦ «Ризографіка», 2005. - 616 с.

¹⁹Молчанов В. Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900 – 1914 рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 318 с.

²⁰Козуб Л. М. П. Драгоманов – дослідник історії суспільно-політичного руху ХІХ ст. в Україні. Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 21 с.

²¹Волинка Г. І. Дещо про філософські орієнтації Михайла Петровича Драгоманова / Г. І. Волинка // Пам'ять століть. – 2003. – №3. – С. 30 – 39.

науковця.²² Л. Г. Іванова у своїй праці «Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50 – 60 рр. XIX ст.» наголошує на цілеспрямованій діяльності М. Драгоманова у напрямку обґрунтування самобутності українського народу.²³ Наукову спадщину вченого вивчали В. П. Андрущенко та М. А. Журба. У їх спільній монографії «Історичні обрії Михайла Драгоманова» простежується історіографічна традиція стосовно постаті видатного мислителя у контексті суспільно-політичних подій другої половини XIX ст. в Україні. На основі компаративного аналізу розкриваються методологічні засади історичних досліджень М. П. Драгоманова, його погляди на проблеми всесвітньої історії та історії України.²⁴

Творчий доробок М. П. Драгоманова досліджують не лише вчені України. В. Липинський, С. Томашівський, С. Ріпецький, Б. Рубчак,²⁵ які змушені були працювати за межами України, поповнили своїми студіями історіографічну традицію української діаспори в Європі та Північній Америці. Особливістю їхніх праць є майже повна відсутність детального аналізу дослідницької діяльності М. Драгоманова в царині історії, натомість подається загальна оцінка наукової творчості вченого. І. Лисяк-Рудницький,²⁶ проаналізував світогляд М. П. Драгоманова, його бачення минулого та визначення перспектив майбутнього української нації. Крім загальної характеристики драгоманівської концепції розвитку України, учений звернув увагу на дослідження М. П. Драгомановим історії суспільно-політичного руху на її теренах.

Джерельну базу дисертаційної роботи складають архівні неопубліковані та опубліковані документи, періодичні видання, епістолярія та мемуарна література.

Основою джерельної бази дослідження стали архівні документи та матеріали, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДАК України), Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (ЦДАЛ України), Державному архіві м. Києва (ДАК) та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Загалом було опрацьовано 53 одиниці зберігання у 18 фондах 4 архівосховищ України.

²²Борисенко В. Й. Михайло Драгоманов як історик / В. Й. Борисенко // Теоретична спадщина Михайла Драгоманова у сучасних вимірах. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 7-12.

²³Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50 – 60-х рр. XIX ст. / Л. Г. Іванова. – К.: Дніпро, 2008. – 302 с.

²⁴Андрущенко В. П., Журба М. А. Історичні обрії Михайла Драгоманова / В. П. Андрущенко, М. А. Журба – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 447 с.

²⁵Томашівський С. Драгоманов і Галичане / С. Томашівський // Політика. – 1925. – Ч. 5-6. – С.78-84.; Ріпецький С. М. Драгоманов в opinii визначних українських громадян / С. Ріпецький. – Нью-Йорк, Дітройт, 1967. – 43 с.; Рубчак Б. Героїзм малих діл. Ситуація української літератури навколо 1878 року / Б. Рубчак // Сучасність. – 1979. – Ч.3 (219). – С. 61-90.

²⁶Лисяк-Рудницький І. Драгоманов Михайло // Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. Перевид. – Львів, 1993. – С. 589-591.

У фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві зберігаються матеріали, які стосуються університету св. Володимира, державних установ, громадських організацій і громадських діячів другої половини XIX ст. та пов'язані з особою М. П. Драгоманова. Найбільш інформативними з точки зору дослідження поглядів і життєдіяльності М. Драгоманова виявилися документи і матеріали присвячені створенню та функціонуванню громадської організації «Громада»: (ф. 442; ф. 707). Вивчення цих архівних справ надало змогу заглибитися в епоху, а найголовніше стало зрозумілим ставлення російської бюрократично-поліцейської машини до проявів громадської та наукової активності, що дозволило відтворити умови діяльності та переосмислити динаміку життєвої позиції Михайла Петровича, а також причини його імміграції.

Поміж документів, що зберігають фонди Центрального державного архіву України в м. Львові, використано матеріали персонального фонду М. Павлика (ф. 663): відгуки на наукові студії, статті, тексти, рецензії М. П. Драгоманова. У цьому фонді також містяться публікації М. П. Драгоманова, у яких вдалося відшукати цінний матеріал біографічного характеру про науковця.

Опрацювання фондів Державного архіву м. Києва дало змогу сформувати чітке уявлення про освітнє і наукове життя університету св. Володимира загалом і шлях у історичній науці М. Драгоманова, зокрема. З огляду на це, найбільш інформативними виявилися документи, які зберігаються в ф. 16-му фонді. Завдяки вивченню цих матеріалів вдалося відтворити наукову та педагогічну кар'єру Михайла Петровича в університеті св. Володимира. Поруч із цим було розкрито зміст деяких характерних для другої половини XIX ст. світоглядних тенденцій, які вплинули на формування та розвиток історичних поглядів у М. П. Драгоманова, а також науково-дослідну та публіцистичну діяльність вченого.

Незважаючи на те, що значна частина праць М. П. Драгоманова є опублікованою, але досить вагомий пласт його досліджень зберігається у Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 172-му іменному фонді М. П. Драгоманова, який налічує п'ятдесят справ і відображає творчість мислителя з часу викладацької діяльності в університеті св. Володимира до публікацій у журналі «Житє і слово» зроблених наприкінці життєвого і творчого шляху. Також представлений іменний фонд його особистого друга і опонента у національному питанні Б. Грінченка, завдяки матеріалам якого можна простежити динаміку поглядів цього видатного українського громадського діяча і науковця не лише на національне питання, але й інші проблеми, що спрощує тлумачення поглядів М. Драгоманова на історичні події різних епох.

Серед значної кількості опублікованих джерел, використаних у дисертаційному дослідженні, слід відзначити матеріали, які вийшли з-під пера самого М. П. Драгоманова або безпосередньо стосувалися його особи. У хронологічному порядку видання праць М. П. Драгоманова умовно можна поділити на чотири етапи: роботи, які учений видав особисто, дорадянський,

радянський і сучасний період. У кожному із зазначених часових відрізків простежуються особливості видання, дослідження та залучення фактичних матеріалів. Велике значення для дослідження драгоманівської спадщини мають, видані І. Я. Франком та М. І. Павликом, збірки праць ученого. Важливе значення для ознайомлення з творчою спадщиною науковця широкого кола читачів в Україні мають збірки праць: «Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці» (Т. 1-2, Київ, 1970), «Драгоманов М. П. Вибране» (Київ, 1991), «Драгоманов М. Документи і матеріали (1841 – 1994)» (Львів, 2001).

Важливими для дослідження теми виявилися матеріали архівної періодики. Величезна наукова та літературно-публіцистична спадщина М. П. Драгоманова видавалась епізодично, нерівномірно й переважно за кордоном. Крім видань женецької друкарні «Громада», значна частина його праць вміщена в часописах «Киевский телеграф» (Київ), «Вольное слово» (Женева), «Народ» (Львів), «Вестник Европы» (Москва), «Санкт-Петербургские ведомости» (Санкт-Петербург) та ін.

Цікава інформація з нашої теми міститься у багатій епістолярній спадщині М. П. Драгоманова. Він листувався із широким колом учених і суспільних діячів, зокрема із Д. Тянякквичем та І. Франком²⁷.

Наступною важливою для дослідження особистості М. П. Драгоманова як історика групою джерел є мемуарна спадщина «Автобіографічна записка М. Драгоманова»²⁸ розкрила перед нами бачення Михайлом Петровичем власного життєвого шляху, його систему цінностей, пріоритети і погляди. З іншого боку цей твір віддзеркалив особливості доби, динаміку суспільної думки, державної політики Російської та Австро-Угорської імперій, життя російської еміграції у європейських країнах і ставлення Михайла Петровича до наведених явищ і процесів другої половини ХІХ ст. Використані в роботі мемуари сучасників М. Драгоманова – П. Аксельрода, В. Антоновича, С. Єфремова, С. Ліндфорса, О. Пчілки²⁹ та інших – визначили місце та роль ученого у розвитку вітчизняної науки. Автори наголосили на його провідній ролі в тогочасному суспільстві, як представника прогресивної думки ХІХ ст. На особливу увагу заслуговують спогади жінки М. П. Драгоманова – Л. Драгоманової та дочки – Л. Драгоманів-Шишманової.

Отже, аналіз історіографії вказує на існування значної кількості праць, присвячених науковому спадку М.П. Драгоманова, в тому числі різноманітним сюжетам дослідницької діяльності вченого в царині історії. Сукупність залучених для розгляду проблеми неопублікованих джерел, опубліковані матеріали, тогочасна періодика, епістолярна спадщина, мемуари та спогади дозволили на

²⁷Листи Данила Тянякквича до Михайла Драгоманова (1876-1877) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – 35 с.; Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова: до 150-річчя від дня народження Івана Франка / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; редкол. І. Вакарчук (співголова) [та ін.]. – Львів, 2006. – 560 с.

²⁸Драгоманов М. П. Автобіографія. – К.: Криниця, 1907. – 140 с.

²⁹Пчілка О. Спогади про М. П. Драгоманова / Олена Пчілка. – К.: Україна, 1926. – Кн. 2. – 64 с.

репрезентативній джерельній базі розв'язати поставлені завдання та всебічно проаналізувати історичні погляди М. П. Драгоманова.

У другому розділі «**Суспільно-політичні чинники формування історичних поглядів М. Драгоманова**» розглянуто вплив загальноєвропейських та питомих українських особливостей суспільного і політичного життя на становлення М. П. Драгоманова як дослідника історії.

Сімейне виховання стало вагомим чинником у формуванні світогляду М. П. Драгоманова. З гордістю за демократичні та волелюбні традиції свого роду М. П. Драгоманов вже в дорослому віці згадував, що батьки не лише були прихильні до кріпаків, але й спілкувалися між собою про звільнення селян. Початок 1860-х рр. відзначився зростання активності діячів українського національно-демократичного руху – «українофільства», серед яких був і М. П. Драгоманов. На загальному тлі лібералізації суспільно-політичного життя Російської імперії М. П. Драгоманов зацікавився вивченням популярних у 60-ті – 70-ті рр. XIX ст. у середовищі інтелектуалів Російської імперії нових суспільно-політичних течій, однією з яких був марксизм. Та підвалини професійної компетентності М. Драгоманова як історика закладалися на ґрунтовній базі історичних шкіл першої половини XIX ст. У часи активного творчого життя М. Драгоманова дедалі виразнішою була націєтворча роль української історичної науки, все більше окреслювалися її просвітницькі функції. На формування історичних поглядів М. П. Драгоманова вплинули праці багатьох українських істориків, у яких виразно простежувалися ідеї окремішності української історії, самотності історичного шляху українського народу, тягlosti державотворення від часів Київської Русі та Гетьманської України. Розвиток української історичної науки був прив'язаним до ліворадикальних і ліберальних течій, які ставили у центр історичного процесу народні маси та їх боротьбу проти соціального гноблення. Такий народницький напрям особливо яскраво виявився у працях М. П. Драгоманова, який зневажливо ставився до аристократії, закидав їй брак толерантності, агресивність і войовничість. Так само негативно М. П. Драгоманов ставився і до християнського кліру, звинувачуючи його у нетерпимості та фанатизмі.

Поруч із поглядами видатних філософів М. П. Драгоманов був ознайомлений із політичними трактатами видатного італійського мислителя Н. Макіавеллі, що викликало у нього інтерес до дослідження природи політичної влади і до пошуку засобів і умов її отримання і використання у суспільствах різних епох. Вивчав майбутній педагог і науковець також праці видатних зарубіжних істориків: Ф. К. Шлосера, Т. Б. Маколея, Ф. Гізо, що остаточно схилило його до вибору історичного фаху з-поміж тих варіантів, які відкривалися у Російській імперії перед юнаком з класичною середньою освітою другої половини XIX ст. Внаслідок обізнаності з працями видатних європейських мислителів М. П. Драгоманов залишив власний новаторський історичний доробок, а найголовніше оригінальну систему поглядів на історичний процес та методи його пізнання. Він одним із перших в Україні визначив межі історичної науки, її призначення та роль у розвитку

суспільства. Вчений базував свої дослідження на комплексі передових, поширених серед європейських дослідників наукових методів, притаманних широкому спектру гуманітарних наук. Це пояснюється як значною обізнаністю М. П. Драгоманова зі здобутками тогочасної науки, так і розмитістю меж історичного, політологічного, соціологічного, літературознавчого, релігієзнавчого пізнання. Ключовим у методологічних пошуках М. П. Драгоманова було прагнення віднайти механізм комплексного дослідження усіх сфер суспільно-політичного життя народу при збереженні самостійності окремих галузей знань. Мислитель стверджував, що історія має нести у собі не тільки констатацію ходу подій, але й аналітику їх логіки і сенсу. Методологічний фундамент наукових поглядів М. Драгоманова складався з особистісної орієнтації, центральності суспільного світогляду, комплексного підходу до вибору методів дослідження. Дослідник прийшов до політичного і наукового космополітизму як системи поглядів, побудованої на визнанні необхідності співіснування широкого спектру наукових концепцій. Критерієм визначення рівня науковості теорій, на думку мислителя, мав слугувати рівень їх фактологічної і логічної обґрунтованості.

Отже, на формування історичних поглядів М. П. Драгоманова вплинули як ідеї демократичної течії українського національного руху так і поширені у Європі другої половини XIX ст. теоретичні концепції покращення суспільного устрою. Їх вплив на пізнання М. П. Драгомановим української та європейської історії створили сприятливе підґрунтя для вироблення вченим власної методології дослідження історичного процесу.

У третьому розділі «Еволюція історичних поглядів М. Драгоманова у контексті реконструкції минулого» розглянуто наукові концепції вченого в галузі всесвітньої історії та історії України.

Як фахівець у галузі всесвітньої історії, М. П. Драгоманов спеціалізувався на дослідженні стародавнього світу. Його вибір зумовлювався динамічним розвитком цієї галузі історичної науки у середині XIX ст. Ключову увагу у своїх студіях учений приділяв проблемам джерельної бази. Адже відома його сучасникам давня історія була переважно наукою про життя греків і римлян. Тільки новітні, для його часу, відкриття з історії Близького Сходу, відкривали для наукового загалу можливість вивчення історії більш широкого ареалу ойкумени. М. Драгоманов відійшов від суто схоластичного погляду на античність, закликав цінувати в історії народу те, що у наш час називається історією цивілізації та доводив, що у такому сенсі історія неklasичних народів містить в собі факти найважливішого всесвітньо-історичного значення.

Усвідомлюючи важливість розширення джерельної бази стародавньої історії М. П. Драгоманов наголошував на доленосному значенні справжнього «прориву» у вивченні та розшифруванні клинописного та ієрогліфічного письма, що відбувся у середині XIX ст. Він висловив переконання, що завдяки удосконаленням в читанні і тлумаченні нових пластів джерелознавчого матеріалу за допомогою порівняльної лінгвістики, поступово з'являться можливості оволодіти ним у більш повній мірі. У зв'язку із численними

недоліками та суттєвою обмеженістю потенціалу писемних джерел, особливо ж античних авторів, М. Драгоманов великі сподівання покладав на археологію.

З огляду на надзвичайну вагу церкви у житті середньовічного та ранньомодерного суспільства, мислитель розраховував на високу результативність релігіоцентричного підходу до вивчення суспільних процесів, що тривали упродовж зазначеного періоду. Особливу увагу він приділяв процесам формування релігійної ідеології, взаємовпливам різних течій християнства та їх місцю у національних культурах. Погляди вченого на релігійні проблеми, його аналіз історії та основних тенденцій розвитку церковної та релігійної організації були позначені високим рівнем науковості та ерудованості. Реформаційний процес церковного життя Західної Європи у дослідницькій діяльності М. П. Драгоманова займав місце однієї з центральних подій у світовій історії, аналіз причин, перебігу і наслідків якої створило умови для тлумачення розвитку суспільних відносин наступних трьох століть. Аналізуючи релігійну Реформацію XVI ст. та протестантизм вчений прагнув з'ясувати витоки ідей віротерпимості та лібералізму, свободи особистості загалом і свободи совісті зокрема. З точки зору М. Драгоманова історичний парадокс полягав у тому, що Реформація, проти своєї волі віддала церкву в руки держави: зруйнувавши чернецтво і єдність церковної організації, створивши національні церкви, ставши під заступництво світської влади. Реформація створила систему відносин, яка підпорядковувала церкву і віру державі. Таку систему суспільних відносин він вважав ще небезпечнішою і принизливішою для особистості людини, ніж навіть система духовного панування часів Середньовіччя. М. П. Драгоманов прийшов до висновку про те, що буржуазна господарська, соціальна і політична культура сформувалася на ґрунті протестантизму, наприклад англійська буржуазна революція середини XVII ст. пройшла під реформаторськими гаслами, які втілилися у функціонуванні англіканської церкви. З іншого боку усі недоліки реформації вилилися у філософії Просвітництва, яка послужила підґрунтям Великої французької буржуазної революції.

Звертаючись до стану історичного знання про Україну в Російській імперії, М. Драгоманов обстоював окремішність розвитку українського етносу починаючи з давньоруської доби. М. Драгоманов доводив, що український, білоруський та російський етнос формувалися самостійно, хоча їх етнічні території й входили певний час до складу однієї держави – Київської Русі. Звертаючись до аналізу суспільно-політичного та культурного розвитку українських земель у складі Литовсько-Руської держави, Михайло Петрович наголошував, що Україна розвивалася у тісному цивілізаційному контакті з рештою європейських народів. Наслідком турецько-татарського фактору в історії України М. Драгоманов вважав консервування феодальної організації суспільства, а також вимушений пошук правлячими верствами об'єднання з Польщею, що завершилось укладенням Люблінської унії 1569 р. У протистоянні татарам, учений шукав витоки зародження українського козацтва, що у майбутньому стало рушійною силою національно-визвольної революції

1648 – 1657 рр. та фундатором української державності раннього модерного часу. Через історію взаємин із Росією вчений прагнув визначити причини важкого національного та соціального становища сучасної йому України. Аналізуючи проблему впливу на життя в Україні «європеїзації» часів Петра I, Михайло Петрович категорично відкидав історіографічний міф про месіянську роль останнього в історії українців. Звертаючись у своїх студіях до історичного досвіду українського національного руху, М. Драгоманов доводив, що тогочасна Україна, у зв'язку з багаторічною русифікаторською політикою царизму, ні в етнічному, ні в політичному та духовному плані, особливо з погляду національної свідомості народу, ще не була підготовлена до державної незалежності.

Таким чином, науковий інтерес М. П. Драгоманова не був прикутий виключно до вивчення історії України та визначення місця українського суспільства в державних утвореннях до складу яких тривалий час входили її землі, але й поширювався на дослідження цілого спектру проблем європейського та світового масштабу у найширших хронологічних межах.

У **висновках** сформульовано загальні результати дослідження, обґрунтовано положення, основний зміст яких виноситься на захист:

– Аналіз історіографії засвідчив відсутність спеціальних досліджень, присвячених історичним поглядам М. П. Драгоманова. Праці радянського періоду містять незначну фактологічну базу і позначаються обмеженістю методологічних підходів та ідеологічною заангажованістю. Сучасні дослідження відзначаються новим концептуальним осмисленням проблематики. Водночас, значна низка аспектів, пов'язаних із дослідженням М. П. Драгомановим історії, все ще залишається невисвітленою, а відтак актуальним є різнобічне дослідження та критичне переосмислення цієї проблеми. Така можливість існує з огляду на достатню джерельну базу. В архівах і опублікованих джерелах автором виявлено достатньо документів і матеріалів з цієї проблеми, що дає можливість поглиблено проаналізувати наукову діяльність М. П. Драгоманова в галузі історії. Розпорошення джерельної бази, та обмеженість доступу до архівних матеріалів зумовили те, що наукова діяльність М. П. Драгоманова дотепер не була досліджена в повному обсязі. Для розв'язання наукових завдань дослідження було залучено значну джерельну інформацію (архівні матеріали, джерела особистого походження, твори М. П. Драгоманова, матеріали періодичних видань тощо). Суттєвим для української історичної науки є аналіз та введення до наукового обігу комплексу джерел, що залишалися поза увагою попередніх дослідників.

– Інтелектуальне середовище університету св. Володимира, у якому поширилися українофільські ідеї, активна участь М. П. Драгоманова у діяльності Київської громади стали вирішальними у визначенні місця вченого в українському культурно-національному русі другої половини XIX століття. Саме в цей період життя мислитель робить свідомий вибір на користь українства і присвячує йому всю подальшу наукову творчість і діяльність.

– На творчий шлях М. П. Драгоманова вплинули всі основні перипетії суспільно-політичного та культурно-освітнього життя не лише України у складі Російської та Австро-Угорської імперій, а й країн Західної Європи. Мислитель постійно йшов в ногу з часом, жваво цікавився найсучаснішими здобутками вітчизняної та світової історичної науки, суспільно-політичної думки. Саме тому М. П. Драгоманов став автором оригінальної методологічної системи історичних досліджень, яка ґрунтувалася на вивченні людського світогляду, виявленні центральних подій історичних епох, новаторській схемі критики джерел та використання здобутків інших наук. Полідисциплінарний підхід дослідника створював умови для висвітлення широкого спектру проблем, які у попередні роки розвитку історичної науки вважалися недоступними для наукової розробки, окрім того науковець узагальнивши дослідницький досвід попередників, сформулював основні принципи наукового історичного дослідження і визначив межу між історичною наукою і публіцистикою.

– М. П. Драгоманов виступив руйнівником апологетичного бачення греко-римської античної цивілізації, відстоюючи думку про те, що стародавня історія розпочинається з появи людини і всі народи пройшли схожий шлях розвитку. Критичне бачення римської державності у поєднанні з повагою до минувшини так званих некласичних народів становлять основу наукових пошуків вченого в царині історії стародавнього світу. М. П. Драгоманов звертаючись до історії стародавнього світу, основну увагу приділяв проблемі джерельної бази. Вчений акцентував увагу на її недоліках, які полягали не лише фрагментарністю висвітлення історичних подій зумовлених політичною та етнічною приналежністю авторів, але й тенденційністю пов'язаною із особистими поглядами останніх на ті чи інші явища суспільного прогресу й історичного процесу. Результатом фокусування уваги стародавніх письменників на періодах розквіту окремих держав та надмірній персоніфікації ними історичного процесу, М. П. Драгоманов вважав ігнорування ними «перехідних» епох, які на його думку мали визначальне значення з точки зору дослідження фундаментальних факторів еволюції людської цивілізації. Він констатував факт того, що для римських авторів історія великих імперій стародавнього сходу була маловідомою, але у порівнянні з нею події історії Стародавньої Греції, або Римської республіки видаються менш значущими.

– У Реформації релігійно-церковного життя Західної Європи XVI ст. М. П. Драгоманов вбачав рубіжний процес між середньовічним трьохстановим суспільством і класовим соціумом нової і новітньої доби. Інтегрований підхід М. П. Драгоманова до Реформації як явища, розкрив її внутрішню сутність: ліквідацію примату церкви над державою, руйнування лінійної уніфікаційної єдності Європи, засилля католицької церкви, розкріпачення національних спільнот, могутній поштовх до національно-культурного розвитку. Найважливішими причинами західноєвропейської реформації М. Драгоманов вважав наступні речі: зловживання системою домінування церкви над державою та світською владою з боку римської курії та посилення влади монархів на межі XV – XVI ст. у всій Європі. Таким чином, стверджував

Михайло Петрович реформація була, з одного боку, результатом ставлення до католицизму людей доби Відродження, а з іншого – реакцією європейців на ренесанс.

– Історичні дослідження М. П. Драгоманова в основному були спрямовані на вивчення питань української минушини та порівняння історичного процесу України зі тенденціями світової історії. Історик приклав масу зусиль для формування й обґрунтування концепції самотності історії українського народу і законності її місця у світовій історії. М. П. Драгоманов спробував поставити під сумнів утверджену в сучасній йому історіографії думку про переваги нав'язаного самодержавною Росією суспільно-політичного та соціально-економічного ладу над тим який існував в Україні напередодні Переяславської угоди 1654 р. Історик однозначно вважав період перебування українських земель під владою Московського царства – Російської імперії «пропащим часом», відстоюючи самотність українського народу від давнини до проміжку часу у який він жив. Вчений навів цілий комплекс фактів давності та неперервності історії України у етнокультурному та соціокультурному вимірах, а втрату державності пояснив обставинами, які б не дозволили зберегти повноцінну політичну організацію жодному народу світу. Найголовнішою заслугою українства вчений вважав збереження власної національної культури.

Отже, внесок М. П. Драгоманова в процес наукового життя України другої половини XIX ст. є складовою загального контексту історії України цього періоду. М. П. Драгоманов був талановитим дослідником і користувався популярністю в Європі, Україні, і в Росії. Перебування М. П. Драгоманова в еміграції мало свої позитивні наслідки, адже він опинився поза цензурою й познайомив Європу з проблемами тогочасного українства. Як науковець М. П. Драгоманов належав до української інтелігенції, яка формувала підвалини наукового життя. Він відіграв важливу роль у становленні національної науки, а його дослідницька діяльність сприяла процесу творення ідентичності українського народу. Тому вивчення спадщини М. П. Драгоманова залишається актуальним і для сьогодення.

– Виходячи з отриманих результатів сформульовано низку **практичних рекомендацій**, спрямованих на використання академічними установами та університетами у дослідницьких планах та навчальних програмах наукових здобутків М. П. Драгоманова в царині вітчизняної та світової історії; сформовані вченим націоцентричні історичні уявлення мають сприяти державі у проведенні доцільної політики в сфері культури, освіти і науки, а також поглиблювати сприйняття загальноєвропейських цінностей українським народом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ:

Статті у наукових фахових виданнях

1. *Слесаренко О. О.* Історіософія М. Драгоманова / О. О. Слесаренко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 58(3). – С. 21-25.
2. *Слесаренко О. О.* Стародавня історія в поглядах М. П. Драгоманова / О. О. Слесаренко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К.: АПСВУ, 2012. – №1 (61). – С. 125-130.
3. *Слесаренко О. О.* Погляди М. П. Драгоманова на проблеми реформації / О. О. Слесаренко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Серія 6: історія. Випуск 11. – С. 246-252.
4. *Слесаренко О. О.* Методологічні засади наукових досліджень М. П. Драгоманова / О. О. Слесаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXIX. – С. 198-201.
5. *Слесаренко О. О.* Проблеми історії України в науково-публіцистичному доробку М. П. Драгоманова / О. О. Слесаренко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2014. – Вип. 84(5). – С. 164-168.

Матеріали конференцій

6. *Слесаренко О. О.* Історична аргументація у політичній полеміці М. Драгоманова як прояв політичної культури країн Центральної та Східної Європи 1870-х – 1890-х рр. / О. О. Слесаренко // Міжнародна науково-практична конференція «Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства: можливе та реальне», м. Дніпропетровськ, 9-10 листопада 2012. – Дніпропетровськ: наукове об'єднання «Відкрите суспільство», 2012. – С. 46-48.
7. *Слесаренко О. О.* Роль журналістики в житті та діяльності М. П. Драгоманова / О. О. Слесаренко // V Волинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, м. Житомир, 9-10 листопада 2012 р. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 116-118.
8. *Слесаренко О. О.* Погляди М. Драгоманова на коріння державницької ідеї українського народу / О. О. Слесаренко // Міжнародна науково-практична конференція «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті» м. Львів, 25-26 жовтня 2013 р. – Львів: Громадська організація «Львівська фундація суспільних наук», 2013. – С. 79-82.
9. *Слесаренко О. О.* Погляди М. Драгоманова на формування наукового світогляду / О. О. Слесаренко // Міжнародна науково-практична конференція «Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз

майбутнього», м. Одеса, 1-2 листопада 2013 р. – Одеса: громадська організація «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2013. – С.33-35.

АНОТАЦІЇ

Слесаренко О. О. Історичні погляди М.П.Драгоманова. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2014.

У дисертації через призму внеску М. П. Драгоманова у вітчизняну гуманітарну науку комплексно досліджується формування та еволюція його історичних поглядів. На основі аналізу життя та діяльності, дослідницьких здобутків вченого визначено історіософські засади його наукових пошуків. Досліджено вплив характерних для Європи другої половини ХІХ ст. суспільно-політичних течій та ідеологій на авторську інтерпретацію минулого. Розкрито власне бачення М. П. Драгомановим провідних сюжетів всесвітньої історії, окремих періодів і подій українського історичного процесу: історії стародавніх Греції та Риму, європейської Реформації, значення киеворуської та польсько-литовської доби в українській історії.

У контексті пробудження самосвідомості українського народу, створення передумов соборності українських земель і державності України показано внесок М. П. Драгоманова у розробку історичної схеми розвитку українського народу, у дослідження визначальних періодів та подій історії України, зокрема, періодів Київської Русі та козацтва, з'ясовано значення творчого спадку науковця для подальшого дослідження історичного минулого України, популяризації його серед широких верств населення, розробки української національної ідеї.

Ключові слова: М. П. Драгоманов, наукова діяльність, методологічні студії, історичний процес, суспільні настрої, національна ідея.

Слесаренко О. А. Исторические взгляды М. П. Драгоманова. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – История Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2014.

Диссертация посвящена комплексному исследованию формирования исторических взглядов у М. П. Драгоманова, его оригинального видения древней истории, европейской Реформации, а также самобытной истории украинского народа, его государственности, утверждения соборности украинских земель. Проанализированные источники, научная литература о творческой деятельности М. П. Драгоманова дали возможность доказать, что эта проблема, имеющая значительный комплекс источников, до сих пор оставалась неисследованной. Диссертантом определён вклад М. П. Драгоманова в отечественную науку второй половины ХІХ века – период

украинского национально-культурного возрождения.

На основании комплексного анализа максимального количества произведений М. Драгоманова, его жизни и деятельности обобщён итог о том, что для ученого свойственны разнопрофильность деятельности, активная гражданская позиция, многогранность таланта.

В период поиска идеи государственности, национального идеала М. Драгоманов выступил талантливым популяризатором отечественной истории, стоял у истоков создания широкомасштабной научной концепции истории Украины. М. П. Драгоманов, как многосторонней историк-исследователь, обращался к изучению не только украинского прошлого, но и к сложным процессам всемирной истории, исследовал как масштабные события, так и конкретные исторические факты, понимая их огромную значимость в судьбах украинского и европейских народов.

Значительное внимание уделено историософскому осмыслению ученым отечественной истории, которое базируется на идеи целостности и самостоятельности украинского и европейского исторического процесса. Путём анализа жизнедеятельности М. Драгоманова аргументирован вывод о ведущей роли семейной среды, интеллектуальной и общественно-политической атмосферы, традиций отечественной духовной культуры в формировании исторических взглядов ученого. Историософские взгляды М. Драгоманова сформировались под влиянием общественно-политических течений, лозунгов социального равенства и романтической среды украинского возрождения и были сосредоточены вокруг идеи особенности украинской истории, определения места Украины в общеисторическом развитии, подчеркивание особенной роли античного периода и Реформации в европейской истории, что дало возможность говорить о системе его историософских взглядов. За время исследования истории у М. Драгоманова выработалась собственная схема изучения исторических источников, сформировались исторические взгляды, собственные взгляды на общеевропейский и украинский исторический процесс.

Важное место в диссертации занимает анализ концепции истории Украины М. П. Драгоманова, изложенной во многих научных работах. Проблемы истории украинского народа исследованы мыслителем по определённой схеме, что даёт возможность проследить целостное понимание писателем его прошлого. М. П. Драгоманов, выступая исследователем украинской истории, подробно изучает определённые её периоды, даёт им собственную оценку, исходя из принципов историзма и объективности, определяет её приоритеты. Это история украинской государственности периода Киевской Руси, украинского казачества, Освободительной войны середины XVII века, многочисленных аспектов взаимоотношений Украины с Польшей и Россией. В диссертации определено значение исторических взглядов М. П. Драгоманова, который презентовал перед мировым сообществом правдивую, оригинальную концепцию исторического прошлого Украины, которая противостояла ряду имперских мифов; вклад ученого в разработку идеи украинской государственности, самоутверждения украинской нации и создание условий

соборности украинских земель и независимости Украины.

Ключевые слова: М. П. Драгоманов, научная деятельность, методологические студии, исторический процесс, общественные настроения, национальная идея.

Slesarenko O. O. M. P. Dragomanov's Views on History. – Manuscript.

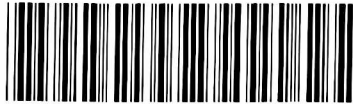
The dissertation is submitted for the scholarly degree of Candidate of History. Specialty 07.00.01– History of Ukraine. – National Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2014.

The thesis in the light of the contribution M. P. Dragomanov of the humanities in a complex studied the formation, development and implementation of its historical sights. Based on the analysis of life and work, research achievements of scientists determined its historical and philosophical foundations of scientific research. The influence specific to Europe of the late nineteenth century social and political movements and ideologies on the author's interpretation of the past. Reveals his own vision M. P. Dragomanov the scene of world history, certain periods and events of Ukrainian historical process: the history of ancient Greece and Rome, the European Reformation, the value of Kyiv Russ and the Polish-Lithuanian era in Ukrainian history.

In the context of awakening consciousness of the Ukrainian people, to create preconditions catholicity Ukrainian lands and state contribution of Ukraine M. P. Dragomanov the development of the historical scheme of the Ukrainian people, the study of the defining periods and events in history of Ukraine, including Kyiv Russ and the Cossacks found importance of the creative legacy of scientist for further study of the historical past of Ukraine popularize it among the general population, the development of Ukrainian national idea.

Keywords: M. P. Dragomanov, scientific, historical heritage, historical process, the public mood, the national idea.

НБ НПУ

100171950

Підписано до друку 18.11.2014 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Наклад 100 прим. Зам. № 519

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.